

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
Julia Navarro
DISPARA, YO YA ESTOY MUERTO

Copyright © Julia Navarro, 2013

Random House Mondadori S.A., 2013

Translation Copyright © 2015 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-01461-7

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

HULIJA NAVARO

Vrt nade

Prevela Bojana Veselinović

Beograd, 2015.

*Za Aleksa,
koji mi dane ispunjava radošću.*

I za Fermina, oduvek i zauvek.

Jerusalim, danas

„Postoje trenuci u životu kada je čoveku jedini izlaz da umre ili da ubije.“ Ova rečenica Muhameda Zijada mučila ju je od trenutka kada ju je čula sa usana njegovog sina Vadija Zijada. Te reči neprestano su joj se vrzmale po glavi dok je vozila pod neumoljivim suncem koje je put pred njom bojilo u zlatastu boju. U boju načičkanih kuća u novom delu Jerusalima, sagrađenih od kamena, prividno mekanog, a zapravo tvrdog poput stena kamenoloma iz kojeg je izvađen.

Vozila je polako i pogled joj je lutao po horizontu, gde su se ocrtavali planinski venci Judeje koji su joj se činili tako blizu.

Išla je polako, iako joj se žurilo; morala je da se nakratko prepusti tišini, da je ne bi ophrvale emocije.

Dva sata ranije nije znala da će krenuti na ovaj put. Ne može se reći da nije bila spremna. Bila je. Međutim, s obzirom na to da je volela da joj svaki detalj u životu bude isplaniran, iznenadila ju je lakoća s kojom joj je Žoel zakazao sastanak. Nije mu trebalo ni desetak reči.

– Sređeno, primiće te u podne.

– Tako brzo?

– Sad je deset, imaš sasvim dovoljno vremena, nije mnogo daleko. Pokazaću ti na karti, nije komplikovano.

– Poznaješ li dobro to mesto?

– Da, a poznajem i njih. Poslednji put bio sam tamo pre tri nedelje s Mirovnom akcijom.

– Ne znam kako ti veruju.

– A zašto mi ne bi verovali? Francuz sam, imam dobre veze, a dobrim dušama iz nevladinih organizacija potreban je neko ko će im pomoći da se snađu u izraelskim birokratskim zavrzlamama, ko će im nabaviti dozvolu

Hulija Navaro

za put u Gazu ili Zapadnu obalu, ko će im srediti razgovor s nekim ministrom da bi uložili protest zbog uslova u kojima žive Palestinci, po povoljnoj ceni nabavljam im kamione za transport humanitarne pomoći... Moja organizacija dobro radi. O tome možeš i ti da posvedočiš.

– Da, živiš od dobrote ostatka sveta.

– Živim od pružanja usluga onima koji žive od tuđe griže savesti. I ne kukaj. Nema ni mesec dana kako ste stupili u kontakt s nama, a za to vreme uspeli smo da vam ugovorimo sastanke s dva ministra, poslanicima, svim grupama, sekretarom Histadruta, da vam olakšamo ulazak na Palestinske teritorije, imala si priliku da intervjuiš gomilu Palestinaca... Ovde si tek četiri dana, a ostvarila si već polovinu od onoga što si planirala.

Žoel je ljutito pogleda. Nije mu se sviđala. Još kad je došao po nju na aerodrom pre četiri dana, opazio je da je napeta, da joj je nelagodno. Nerviralo ga je što je postavila distancu između njih time što je insistirala na tome da je oslovljava sa „gospođa Miler“.

Ona mu uzvratila pogled. Bio je u pravu. Uradio je šta je obećao. I druge nevladine organizacije koristile su njegove usluge. Nije bilo ničega što Žoel nije mogao da uradi iz ove kancelarije s pogledom na Stari Jerusolim u daljini. Pomagali su mu njegova žena, Izraelka, i četvoro mladih ljudi. Upravljao je preduzećem koje su nevladine organizacije izuzetno cenile.

– Reći ću ti nešto: taj čovek je živa legenda – progovori Žoel.

– Radije bih da razgovaram s njegovim sinom, kao što sam tražila.

– Ali on je u Americi, na seminaru, na poziv Univerziteta Kolumbija, a ti ćeš otići pre nego što se on vrati. Nisi dobila sina, ali jesi oca. Veruj mi na reč, nisi oštećena. Stari je fantastičan. Njegova priča je...

– Toliko dobro ga poznaješ?

– Ponekad im ovi iz ministarstva šalju ljude poput tebe. Za razliku od sina, on je pravo jagnje.

– Baš zbog toga volela bih da pričam sa Arinom Cukerom, jer je on jedna od najznačajnijih figura politike naseljavanja Palestinskih teritorija.

– Jeste, ali otac je zanimljiviji – bio je uporan Žoel.

Oboje su učitali da bi izbegli besmislene rasprave u kakve su često upadali. Nisu se slagali. Njemu je ona bila naporna, a ona nije primećivala ništa drugo osim njegovog cinizma.

I evo je na putu. Bila je sve napetija. Zapalila je cigaretu i sa uživanjem je uvlačila dim dok je posmatrala valovitu zemlju iz koje su se, sa obe strane

puta, mestimično uzdizale moderne, funkcionalne zgrade. Nije bilo koza, pomisli ona setivši se Biblije, a zašto bi ih i bilo? Koze svakako nisu išle uz konstrukcije od čelika i stakla, simbol prosperiteta modernog Izraela.

Nekoliko minuta kasnije izašla je s auto-puta i našla se na putu koji je vodio ka grupi kuća na brdu. Parkirala se ispred trospratne zgrade od kamena, identične sa ostalima podignutim na tom stenovitom zemljištu. Odatle su se, po vedrom vremenu, mogle videti zidine Starog grada.

Ugasila je cigaretu u pepeljari i duboko udahnula.

To mesto je, poput mnogih drugih, bilo nalik na buržoasko naselje. Višespratne kuće i zgrade okružene dvorištima sa ljuljaškama i toboganima za decu i automobilima parkiranim uz ivice besprekorno čistih trotoara. Sve je odisalo mirom i sigurnošću. Nije joj bilo teško da zamisli kakve su porodice živele u tim kućama, iako je znala kako je ovo mesto izgledalo pre nekoliko decenija. Pričali su joj stari Palestinci, pogleda izgubljenog u uspomenu na dane kada su na toj zemlji živeli oni, kada tu još nije bilo onih drugih, Jevreja.

Popela se uz stepenice. Čim je pozvonila, vrata su se otvorila. Sa osmehom ju je dočekala mlada žena koja, rekla bi, nije imala ni trideset godina. Bila je neformalno obučena, u farmerkama, širokoj majici i patikama. Izgled joj je bio sasvim običan, ali odmah biste je zapazili u gomili, po iskrenom osmehu i očima koje su zračile dobrotom.

– Uđite, očekivali smo vas. Vi ste gospođa Miler, je li tako?

– Tako je.

– Ja sam Hana, kći Arina Cukera. Moj otac je, nažalost, na putu, ali pošto je ministarstvo insistiralo, primiće vas deda.

Iz majušnog predsoblja ušle su u prostranu i svetlu dnevnu sobu.

– Sedite vi, odoh ja po dedu.

– Nema potrebe, tu sam. Ja sam Ezekijel Cuker – začu se glas iz unutrašnjosti kuće. Trenutak kasnije pojavi se čovek. Gospođa Miler osmotrila ga je pažljivo. Bio je visok i sedokos, a oči su mu bile sive. Uprkos godinama, činio se prilično okretnim.

Čvrsto joj je stisnuo ruku i ponudio da sedne.

– Dakle, hteli ste da razgovarate s mojim sinom...

– Želela sam, zapravo, obojicu da vas upoznam, ali naročito vašeg sina, jer je jedan od najvećih zagovornika politike naseljavanja...

– Da. I uz to je toliko ubedljiv da mu ministarstvo stalno šalje kritički nastrojene goste da im objašnjava politiku naseljavanja. U redu, gospođo Miler.

Hulija Navaro

– Deda – prekide ga Hana – idem ja, ako nemaš ništa protiv. Imam sa-stanak na fakultetu. I Jona će uskoro izaći.

– Bez brige, mogu sâm.

– Koliko vam vremena treba? – upita Hana gospođu Miler.

– Ne želim previše da vas zamaram... Sat, možda malo više – odgovori ona.

– Nema potrebe da žurimo – reče starac. – U mojim godinama vreme je nebitno.

Kad su ostali sami, on primeti da je napeta. Ponudi joj čaj, ali ona odbi.

– Dakle, vi radite za jednu od onih nevladinih organizacija koje finan-sira Evropska unija.

– Radim za „Izbeglice“, organizaciju koja na terenu ispituje s kakvim se problemima suočava stanovništvo raseljeno zbog ratnih sukoba, prirod-nih katastrofa... Pokušavamo da procenimo stanje raseljenih lica, da li su uzroci sukoba na putu ka razrešenju i koliko može potrajati situacija u ko-joj se nalaze, a po potrebi vršimo pritisak na međunarodne institucije da preduzmu mere za ublažavanje patnji raseljenih lica. Studije sprovodimo krajnje pažljivo i zato nam je potrebna pomoć lokalnih ustanova.

– Da, poznati su mi izveštaji „Izbeglica“ o Izraelu. Svi su tako kritički.

– Nije reč o subjektivnom mišljenju, već o realnosti, a realnost je da su od 1948. godine hiljade i hiljade Palestinaca bile prinuđene da napuste svoja ognjišta. Ostali su bez kuća, bez zemlje. Naš zadatak je da ispitamo politiku naseljavanja, koja dovodi do dodatnog raseljavanja. Ovde gde smo mi sada, na ovom brdu, nekada se nalazilo palestinsko naselje od kojeg danas nije ostalo ništa. Znete li išta o žiteljima tog naselja? Gde su oni sada? Kako su preživeli? Da li će jednoga dana moći da se vrate u mesto u kom su rođeni? Šta znate o njihovim patnjama?

Zbog poslednjih reči odmah se pokajala. To nije bio pravi način. Nije smela tako otvoreno da pokaže svoja osećanja. Morala je da zauzme neu-tralniji stav. Ne popustljiv, ali ne baš ni neprijateljski.

Grizla je usnu, iščekujući njegov odgovor.

– Kako se zovete? – upita je.

– Molim?

– Pitam kako vam je ime. Nekako mi je kruto da vas zovem gospođa Miler. Vi mene možete zvati Ezekijel.

– Ne znam da li je to korektno... Nastojimo da se ne zbližavamo dok radimo.

Vrt nade

– Ne nameravam da se zbližavam s vama, ali želeo bih da se oslovljavamo po imenu. Pa nismo u Bakingamskoj palati! U mojoj ste kući, moja ste gošća i ja vas molim da me zovete Ezekijel.

Taj čovek ju je zbunjivao. Nije htela da mu kaže svoje ime, još manje da njega oslovljava njegovim, ali ako bi zbog toga on odlučio da prekine razgovor, onda... onda bi propustila idealnu priliku da razjasni ono što ju je toliko mučilo.

– Marijana.

– Marijana? Hm...

– Sasvim obično ime.

– Ne morate da se izvinjavate što se zovete Marijana.

Obuze je bes. Bio je u pravu. Izvinjavala se zbog svog imena, a nije imala razloga za to.

– Ako mi dozvolite, dala bih vam upitnik koji sam spremila i koji će mi poslužiti kao osnova za izveštaj koji treba da napišem.

– Pretpostavljam da ćete pričati sa još nekim...

– Da, imam ovde dugačak spisak: funkcioneri, poslanici, diplomate, članovi drugih nevladinih organizacija, verske organizacije, novinari...

– I Palestinci. Pretpostavljam da ćete pričati i s njima.

– Naravno, već jesam. Zbog njih ovo i radim. Pre nego što sam došla u Izrael, bila sam u Jordanu i imala sam priliku da razgovaram s velikim brojem Palestinaca koji su morali da beže posle ratova.

– Pitali ste me za patnje raseljenih... Znaite, o patnji bih mogao da pričam satima, danima, nedeljama...

Bilo je teško poverovati da bi taj visoki, snažni čovek, koji je uprkos starosti zračio samouverenošću i čiji je čeličnosivi pogled odražavao beskrajni unutrašnji mir, mogao zaista razumeti tuđu patnju. Ne kažem da on sâm nije patio, ali to ne znači da je bio sposoban da saoseća s bolom drugih.

– Kako znate da je ovde bilo arapsko naselje? – upita je iznenada i opazi njenu zbunjenost.

– Moja organizacija raspolaže detaljnim informacijama o bukvalno svakom selu i naselju u Palestini, pa i o onima koja su nestala posle okupacije.

– Okupacije?

– Da, od dolaska prvih jevrejskih emigranata do proglašenja države Izrael, kao i posle toga.

Hulija Navaro

– Šta želite da znate?

– Želela bih da mi ispričate nešto o okupacionoj politici, o nelegalnim naseljima, o uslovima života Palestinaca koji gledaju kako im iz osвете ruše kuće... o tome zašto i dalje gradite naselja na mestima koja vam ne pripadaju... O svemu tome htela sam da pričam s vašim sinom. Znam da je Arin Cuker jedan od najvatrenijih pristalica politike naseljavanja. Proslavio se člancima i predavanjima o tome.

– Moj sin je ugledan čovek, pokazao je svoju hrabrost dok je služio vojku i uvek se isticao po tome što je naglas govorio ono što misli, bez obzira na posledice. Jednostavnije bi bilo žaliti se zbog politike naseljavanja ili čak ćutati, ali je u privatnosti podržavati. Međutim, mi u našoj porodici više volimo da se uhvatimo ukoštac s problemima.

– Zato sam i došla, i zato me je Ministarstvo spoljnih poslova poslalo da razgovaram s vašim sinom. On je jedan od lidera izraelskog društva.

– Smatrate da su oni koji brane politiku naseljavanja maltene čudovišta...

Marijana slegnu ramenima. Nije htela da mu kaže da joj je pročitao misli. Razgovor nije išao tokom kojim se nadala.

– Reći ću vam šta ja mislim: nisam pristalica gradnje novih naselja. Podržavam pravo Palestinaca na sopstvenu državu.

– U redu, ali vaš sin Arin ima potpuno suprotan stav.

– E pa, sa mnom pričate. I ne gledajte me kao da sam matorac, nisam glup.

Otvoriše se vrata i u sobu uđe mladić u uniformi, s automatom o ramenu. Marijana se uznemiri.

– Ovo je moj unuk Jona.

– Dakle, vi ste ta žena iz nevladine organizacije... Čuo sam vaše poslednje reči. Voleo bih da kažem šta ja mislim, ako mi deda dozvoli.

– Jona je Arinov sin – objasni Ezekijel Cuker Marijani.

– Politika naseljavanja nije hir. Reč je o našoj bezbednosti. Pogledajte kartu Izraela i obratite pažnju na naše granice... Ta naselja su deo fronta na kojem smo prinuđeni da se borimo – izjavio je Jona s takvom verom u svoje reči da Marijana odmah oseti instinktivnu odbojnost prema njemu.

– Da se borite protiv žena i dece? Šta je uzvišeno u tome što rušite kuće u kojima žive palestinske porodice? – upita Marijana.

– Da možda ne treba da pustimo da nas pobiju? U naseljima u kojima naizgled žive porodični ljudi ima i terorista.

– Terorista? Vi nazivate teroristima one koji se bore za svoje pravo da žive u mestu u kom su se rodili? Osim toga, cilj politike naseljavanja jeste prisvajanje teritorije koja vam ne pripada. Rezolucije Ujedinjenih nacija sasvim jasno definišu granice Izraela. Ali vaša zemlja vodi politiku stavljajući ljude pred svršen čin. Podignite naselje u oblasti u kojoj žive Palestinci, saterate ih u čošak, zagorčavate im život, sve dok ne odu.

– Vidim da ste zagriženi. Ne znam zašto vam je uopšte bilo potrebno da dolazite ovamo da biste napisali izveštaj. Očigledno je da već imate izgrađen stav i da ništa što bi vam moj deda ili otac rekli ne bi moglo da promeni vaše mišljenje. Ili grešim?

– Dužna sam da saslušam sve strane.

– Aha, samo želite da poštuju proceduru.

– Dosta je bilo, Jona. Pustimo gospođu Miler da radi svoj posao.

Glas Ezekijela Cukera nije unuku ostavio nimalo prostora da uzvрати.

– U redu, idem ja. – I mladić izađe bez pozdrava.

Marijana je u sivim očima Ezekijela Cukera pročitala da je ovom razgovoru, koji je ona nespretno vodila, došao kraj. Ali nije mogla da ode. Ne još.

– Mislim da ću ipak popiti čaj koji ste mi ponudili.

Sada je on izgledao zbunjeno. Nije mu se nastavljao razgovor s tom ženom, ali nije hteo da bude nepristojan.

Kada se vratio sa čajem, zatekao ju je kako gleda kroz prozor. Iako nije bila lepa, bila je privlačna. Srednje visine, vitka, crne kose vezane u punđu. Procenio je da je odavno prešla četrdesetu godinu i da se bliži pedesetoj. Izgledala mu je nervozno i ta nervoza činila mu se zaraznom.

– U onom pravcu je Jerusalim – kazao je dok je spuštao poslužavnik sa čajem na stočić.

– Znam – uzvрати Marijana.

Smogla je snage da mu se osmehne, ali on više nije bio raspoložen za razgovor.

– Pomenuli ste da biste nedeljama mogli da pričate o patnji...

– Tako je, mogao bih – odgovori on suvo.

– Odakle ste, Ezekijele? Iz koje zemlje ste došli?

– Ja sam Izraelac. Ovo je moja domovina.

– Pretpostavljam da je Jevrejima važno da osećaju da imaju domovinu – reče ona ignorišući njegov uzdržani ton.

Hulija Navaro

– Tako je, ovo je naša domovina. Niko nam je nije poklonio. Polagali smo pravo na nju. I niotkuda nisam došao. Ovde sam rođen.

– U Palestini?

– Da, u Izraelu. Iznenadeni ste?

– Nisam...

– Roditelji su mi, zapravo, bili Rusi, a preci Poljaci. Znete, Poljska je uvek bila na meti Rusa i svaki put kada bi se ovi dočepali dela poljske zemlje, poljski Jevreji postajali bi Rusi. Život Jevreja u Rusiji nije bio lak, kao uostalom nigde u Evropi, iako je Francuska revolucija donela preokret. Napoleonove trupe pronosile su ideju slobode svuda gde su prolazile, ali su takve ideje naišle na otpor carske Rusije. I mada se u zapadnoj Evropi naš položaj znatno poboljšao, pa su mnogi Jevreji postali ugledni građani i značajni političari, u Rusiji to nije bio slučaj.

– Zašto?

– Car i njegova administracija bili su izrazito reakcionarni i bojali su se svega što je drugačije. Zato su Jevreji živeli u tzv. zonama naseljavanja, lociranim u gradovima na jugu Rusije, Poljskoj, Litvaniji, Ukrajini, koje su tada bile deo Ruske Imperije. Ruski dvor ostao je ravnodušan čak i pred odanošću Jevreja kada je Napoleon napao zemlju. Katarina nas nije volela. Doduše, teško je naći cara ili caricu koji bi nas voleo za podanike.

– Mislite na Katarinu Veliku?

– Naravno. Svim se silama trudila da nas protera.

– Ali nije uspela...

– Ne, nije uspela; morala je da se zadovolji merama koje su ograničavale aktivnosti Jevreja. Nije mnogo Jevreja živelo dostojanstvenim životom u to vreme: tek poneki trgovac, zelenaš, lekar... Da, nekima je pošlo za rukom da nabave posebne dozvole i da žive kao obični građani. Jeste li čuli za pogrome?

– Naravno da jesam. Znam kakvi su pogromi bili.

– Godine 1881. izvršen je atentat na cara Aleksandra II, a među zave-
renicima bila je jedna Jevrejka, Gesja Gelfman. Njena uloga uopšte nije bila značajna, ali je taj događaj pokrenuo brutalno nasilje nad Jevrejima u čitavoj imperiji. Pogrom je započet u Jelisavetgradu, a potom se proširio na Minsk, Odesu, Baltik... Ubijeno je na hiljade Jevreja. Godinu dana posle toga, veliki broj preživelih morao je da napusti svoje domove, jer je novi car, Aleksandar III, doneo dekret o proterivanju.

– Je li i vaša porodica bila žrtva tih pogroma?

Vrt nade

- Zaista vas zanima?
- Da - promrmlja ona. Želela je da se čovek opusti. A i njoj je bilo potrebno opuštanje.
- Ako imate vremena da saslušate celu priču...
- Možda ću tako bolje razumeti situaciju.

Sankt Peterburg – Pariz

Deda po ocu bio je trgovac krznom, baš kao i njegov otac, Simon. Putovali su po Evropi i prodavali ruska krzna krznarima, koji su od njih pravili najfinije bunde za bogate mušterije. Najbolje mušterije bile su im u Francuskoj. Simon je u Parizu imao prijatelja krznara, mesjea Elija. Kada je Simon umro, deda Isak nasledio je njegov posao i proširio ga. Deda Isak trampio je često svoju robu za gotove bunde, koje je posle prodavao na dvoru u Sankt Peterburgu. Ruske plemkinje jedva su čekale da dođe iz Pariza.

Baka Ester bila je Francuskinja, kćerka mesjea Elija, koji, ma koliko da se trudio, nije uspeo da spreči mladog Isaka da odvede njegovu ljubimicu. Mesje Eli bio je udovac, a od dece je imao samo Ester. Baba i deda venčali su se u Parizu, a onda su otputovali u selo blizu Varšave, gde je Isak živeo sa svojom majkom Sofijom, inače udovicom. Imali su troje dece – Samuela, Anu i Frida, koji je bio najmlađi. Između prvog i drugog deteta razlika je bila godinu dana, kao i između drugog i trećeg. Mesje Eli stalno se žalio kako su mu kćerka i unučići daleko, pa je moj otac, kada je Samuel napunio deset godina, poveo dečaka u Pariz da upozna dedu. Samuel je bio krhkog zdravlja i majka se od njega rastala sa strepnjom u srcu. Znala je da bi Eliju mnogo značilo da upozna najstarijeg unuka, ali se pitala kako će Samuel podneti tako dugačak put.

– Nemoj se brinuti, naš Samuel je gotovo muškarac – tešila ju je svekrva, Sofija. – Isak će paziti na njega.

– Posebno vodi računa o tome da se ne prehladi, a ako dobije groznicu, prenoćite negde i daj mu ovaj sirup. Od njega će mu biti bolje – insistirala je Ester.

– Znam kako treba s našim sinom. Ti drži na oku ovo dvoje, naročito Frida, mnogo je nestašan. Ja mirne glave idem na put, jer znam da niste sami, da je tu moja majka da pomogne.

Isak je bio srećan što se Ester dobro slagala s njegovom majkom. Sofija je bila čvrstog karaktera, ali ju je Esterina dobrota omekšala. Istina je da su više ličile na majku i kćerku nego na svekrvu i snahu.

Posle nekoliko nedelja putovanja, Isak i Samuel stigoše u Pariz. Tamo su saznali za nemire koji su zahvatili čitavu Rusiju.

– Car je ubijen. Čuo sam da su u zaveru upleteni i Jevreji – obavestio ih je mesje Eli.

– Nemoguće! Car je poboljšao uslove života jevrejske zajednice. Šta bismo dobili njegovom smrću? – uzvratil Isak.

– Izgleda da su pojedinci odlučili da uzmu pravdu u svoje ruke, pa su napali neka jevrejska naselja u Zoni naseljavanja... – dodade mesje Eli.

– To je samo izgovor koji su tražili svi oni koji su se protivili carevoj politici prema Jevrejima! Nadam se da će prevladati istina i razum.

– Strašno je što se Jevrejima u Rusiji ne dozvoljava da izađu van Zone naseljavanja – požalio se mesje Eli. – U Francuskoj bar smemo da živimo u gradu, pa i u samom centru Pariza.

– Ideju za prokletu Zonu naseljavanja dugujemo Katarini Velikoj. Njeni savetnici hteli su da odseku krila našim zanatlijama i trgovcima. Ali danas čak i u samom Sankt Peterburgu ima mnogo Jevreja. Za to je potrebna posebna dozvola, ali nije je mnogo teško dobiti – objasnio Isak.

– Da, ali to ne važi za sve – odgovorio mesje Eli. – Hvala bogu što vam je kuća blizu Varšave.

Nisu mogli da sakriju zabrinutost. Vesti koje su pristizale iz Rusije bile su tako konfuzne da su se plašili za sudbinu porodice.

– Samuel i ja odmah se vraćamo. Smiriću se tek kad vidim ženu i decu. Znam da majka pazi na njih, ali ne mogu da ih ostavim same.

– Neću ni ja imati mira dok ne stigneš kući i ne javiš mi da su svi dobro. Trebalo bi da krenete što pre.

Dva dana kasnije u posetu im je došao stari prijatelj mesjea Elija, čovek s dobrim vezama na dvoru.

– Ne smete da se vratite. Masovno ubijaju Jevreje. Nemiri su počeli u Jelisavetgradu, ali su se proširili po čitavoj Rusiji – razjasnio im je gost.

Vesti rastužiše mesjea Elija.

Hulija Navaro

– Možda bi bilo opasno da se vratite... – reče neuverljivo, jer je u dubini duše žudeo za tim da što pre sazna da li su njegova mezimica Ester i unuci van opasnosti.

– Ne možemo da ostanemo, moramo da se vratimo. Možda sam potreban ženi i deci – odgovorio je Isak bez oklevanja.

– Možda bi trebalo da ostaviš Samuela kod mene. Stalno kašlje, a i malo-malo pa ga groznica obori u krevet.

– Znam, ali ne mogu da ga ostavim. Ester mi to ne bi oprostila. Voli ona svu decu podjednako, ali za Samuela se posebno brine zbog njegovog zdravlja. Ako se ne vratimo zajedno, pomisliće da mu se nešto desilo.

– Dobro poznajem svoju kćerku i znam da bi više volela da Samuel ostane ovde, na sigurnom.

Mesje Eli nije uspeo da ubedi dedu Isaka, koji je, čim se ukazala prilika, krenuo na put. Samuel i on putovali su kočijama, koje su vukli krupni, snažni konji, a saputnici su im bili dva trgovca koja su takođe bila uznemirena i želela da se što pre vrate kući, u Varšavu.

– Oče, je li majka dobro? A Fride i Ana? Ništa im se nije desilo, zar ne? – stalno je zapitkivao Samuel.

Činilo im se da putovanje traje čitavu večnost. Noću bi jedva oka sklopili u prenoćištima u kojima Jevreji nisu uvek bili dobrodošli. Ponekad su čak morali da spavaju na otvorenom, jer niko nije hteo da im da smeštaj.

– Po čemu smo to drugačiji od drugih? – pitao je Samuel oca jedne večeri dok su ležali jedan pored drugoga u uskom krevetu u nekoj bednoj gostinskoj kući u Nemačkoj.

– Misliš da smo drugačiji? – uzvratil Isak pitanjem.

– Mislim da smo isti kao i svi ostali, ali znam da nas drugi vide drugačije, a ne znam zašto. Ne razumem zašto neka deca neće da se igraju s nama niti zašto ne idemo često u grad, a i kad odemo, izgleda mi kao da se ti i majka bojite. Hodamo pognute glave, kao da nas tako neće primetiti ili ćemo im manje smetati. Zbog toga mislim da smo drugačiji. Imamo nešto što se drugima ne sviđa, ali ne znam šta je to. Zato te pitam.

– Nismo drugačiji, Samuele, već se drugi trude da nas vide kao takve.

– Ali oni misle da je biti Jevrejin nešto loše... – usudi se da kaže Samuel.

– Kažu da smo ubili proroka Isusa.

– Isus je bio Jevrejin.

Vrt nade

- Zašto smo ga, onda, ubili?
- Nismo ga ubili i ne brini, nije loše biti Jevrejin, kao što nije loše biti hrišćanin ili musliman. Ne zamaraj se time. Shvatićeš kad porasteš. Spavaj sad, sutra rano krećemo.
- Kad stižemo u Varšavu?
- Uz malo sreće, za pet-šest dana. Više ti se sviđa Varšava od Pariza?
- Samo sam hteo da znam kad stižemo kući, nedostaje mi majka.

Kada su doputovali u Varšavu, morali su da se smeste kod Gabrijela, bliskog Isakovog rođaka. Samuel je kašljao i imao visoku temperaturu i drhtavicu, a uz to je bio i iscrpljen od dugog puta.

Moj otac morao je da preleži u krevetu nekoliko dana, iako je deda Isak bio nestrpljiv.

– Smiri se, dete nije u stanju da putuje. Možeš ga ostaviti ovde, moja žena brinuće o njemu. Vrtićeš se po njega kada se uveriš da ti je porodica dobro. To je samo dan puta – insistirao je rođak.

Ali moj deda nije hteo ni da čuje za to da ostavi sina u Varšavi, naročito zbog toga što su bili tako blizu kuće.

Krenuli su na put, iako je Samuel bio vrlo slab i kašalj se još nije sasvim povukao.

– Mora da je loše biti Jevrejin – uporno je govorio Samuel dok se borio s groznicom.

– Nije, sine. Nije. Treba da budeš ponosan na ono što si. Nismo loši mi, nego oni koji odbijaju da nas posmatraju kao ljudska bića.

Deda Isak bio je učen čovek, pristalica ideja nemačkog filozofa Mozesa Mendelsoona, osnivača pokreta haskala (prosvetiteljstvo), koji je u prethodnom veku podsticao Jevreje da prigrle evropsku kulturu. Mendelson je preveo Bibliju na nemački jezik i podigao glas protiv najtvrdih struja judaizma. Smatrao je da to što je neko Jevrejin ne znači da ne može istovremeno da se oseća kao Nemačkin i pozvao je pripadnike svoje zajednice da se u potpunosti integrišu u društva kojima pripadaju. Vođen tim idejama, deda je pokušavao da uveri svoju zajednicu da biti Jevrejin ne protivreči osećanju pripadnosti Rusiji. Iako je bilo ortodoksnih krugova koji su se protivili takvoj asimilaciji, ipak su se osećali Rusima i nisu mogli da zamisle da žive u nekom mestu van Rusije. Bilo je bitno, kako je govorio deda, ne zatvoriti se u sebe i otvoriti

Hulija Navaro

se ka drugima, upoznati ih i dozvoliti njima da upoznaju nas. U tom duhu vaspitavao je svoju decu i tako je hteo da živi, ali je Rusija kakvu je zatekao po povratku iz Pariza još više, ako je to uopšte bilo moguće, odbacila Jevreje.

Stigli su u sumrak, odeće i kože prekrivene prašinom s puta. Štetl* je s vremenom toliko narastao da se približio granici susednog naselja s inovertnim stanovništvom, a koegzistencija Jevreja i onih koji to nisu bila je opterećena nepoverenjem i potiskivanom mržnjom koja bi povremeno eksplodirala u vidu izliva besa. Kakva god nedaća da bi zadesila inovertne porodice, krivca bi uvek pronašli među pripadnicima jevrejske zajednice, kao da im je bilo nepojmljivo da bi uzrok njihovih nevolja mogla biti pohlepa i politika careva koji su im otimali zemlju.

Kada su došli do četvrti u kojoj su živeli, u predgrađu, doživeli su šok. Izgledalo je kao da je čitav kraj opustošio požar. O tome je svedočila garež na zidovima kuća. Deda je zamolio kočijaša da požuri, iako je strepeo kakav će prizor zateći kada stigne do svog doma.

Prozori na kući bili su razbijeni, a čim su izašli iz kočije, zapahnuo ih je teški miris dima i tragedije.

– Da vas sačekam? – upita kočijaš.

– Samo vi idite – odgovori Isak.

Nekoliko suseda krenulo im je u susret. Na osnovu njihovih sumornih lica moglo se naslutiti najgore.

– Isače, prijatelju...

Mozes, oslonjen o štap, zgrabio je Isaka za ruku, ne bi li ga sprečio da ode do onoga što je ostalo od njegove kuće.

– Šta se to dogodilo? Gde mi je žena? Gde su mi deca? I majka? Šta se desilo s mojom kućom?

– Bilo je strašno... strašno – promuca žena umotana u ćebe od glave do pete.

– Šta se desilo? – navaljivao je deda.

– Tvoja žena i deca... mrtvi su... Ubili su ih. I majku su ti ubili. Nisu samo oni stradali. Rulja se izivljavala na svima nama. Mnogo mi je žao... – objašnjavao mu je sused dok ga je obuzdavao da ne uđe u kuću.

Isak se nekako otrgnu od njega.

---

* Naselje, na jidišu. (Prim. prev.)